

Bertha Zoltán

## A drámaköltészet varázsa és katarzisa

(Szőcs Géza színjátékairól)

Hetvenes évek végi Erdély-járásaink során fogadott bennünket megtisztelő, máig tartó barátságába a Szőcs-család: hátizsák mélyén vittük, csempésztük nekik is a könyveket, visszafelé meg a bizalmas üzeneteket, kéziratokat. Géza már akkor, huszonevésen az erdélyi irodalom legnagyobb tehetségének számított (a Herder-díjas Sütő András őt tüntette ki fiataloknak juttatható külföldi ösztöndíjjavaslatával), s valóban ajándék volt találkozni, beszélgetni vele, mint ahogyan a szüleivel is. Édesapjával, Szőcs Istvánnal – akiről legutóbb Sigmond István mondja, hogy azt hiszi, „ő a legértékesebb egyéniség és koponya a jelenkori magyar irodalmi életben”. Csupán hallgatni is őket abban a korszakban: a szellem győzelmévé válhatott a permanens egzisztenciális félelem légkörében. Gyakran a nővéremmel mentünk, Bertha Csillával, aki az ír irodalom ismert kutatója, s a debreceni egyetemen tanít. S amikor párnával takartuk le a telefont, vagy kimentünk sétálni a Szamos-partra, hogy valamelyest szabadabban tudjunk társalogni, hittük volna-e, hogy mégsem örökre maradunk bezárva a szabályosnál kissé tágasabb börtönben? Hogy a nyolcvanas évek végén Gézát már a Szabad Európa Rádió magyarországi stúdiójában meg a pesti ellenzéki tüntetéseken látjuk viszont, miután egyetemes demokratikus emberjogi és kisebbségvédelmi küzdelmei közepette az életéért is aggódnunk kellett az évtized elején-dereacán? S hogy akkorát fordul a világ, hogy aztán időbe telik, míg újra rájövünk: lázadozhatunk tovább, mert valahogy csak nem egészen az sikerült, amit szerettünk volna. Az persze azért mégiscsak hatalmas változás, hogy az egykori határátkelések rettegése, a tiltott könyv, írás, folyóiratszám dugdosása után Szőcs Géza ötvenhatos darabját ünnepi sikerrel játssza a debreceni színház, vagy Bertha Csilla a férjével, a szintén irodalomtörténész, amerikai származású Donald E. Morse-sal (a debreceni egyetem díszdoktorával) erdélyi szerzők drámáit fordítja angolra, majd összeállítanak, megszerkesztenek egy reprezentatív kötetet, amelyben Sütő, Székely János, Páskándi Géza, Lászlóffy Csaba, Szőcs Géza egy-egy műve szerepel, s a könyvet kiadják Írországban, Dublinban, ahol a világhírű, legendás Abbey Theatre-ben mutatják be, majd itt-hon a Petőfi Irodalmi Múzeumban, érdeklődők sokasága előtt. Az egykor „elhallgattatott hangok” – *Silenced Voices, Hungarian Plays from Transylvania* (Dublin, Carysfort Press, 2008) – immár a nagyvilágba is eljutottak tehát, köztük a *Karácsonyi játék*, amelyről a kötet szerkesztők azt írják bevezető tanulmányukban, hogy az örült heródesi kort kifigurázó karikatúrisztikus, parodisztikus groteszk komédia

egyik nagyszerű példája ez (it „ignites a nervous, sardonic, grotesque comedy in his portrayal of Herod's despotic regime's insane operations”). S a fordításkötetet méltató Bollobás Enikő is kiemeli, hogy a mű felrázó abszurd példázata: a még abszurdabb valóságnak; az abszurditás realitása a realitás abszurdumának. Így tehát egyszerre valóban igaz és hiteles „realista” láttelep is („we would call it absurd, had it not been 'realistic', a true depiction of the absurd reality under Ceaușescu. So again it is not literature that is absurd, but life, it seems”).

Egy démonikus időszak örök érvényű vizionárius drámaköltészeti mementója tehát ez is, amiképpen *A kisberek böszörmények* (Szócs Géza 1994-es színjátéka) szintén a dramatikus és parabolikus abszurd, a (posztmodern) nyelvjátékos tragikomédia, a fergeteges fekete bohózat vagy harsányan szarkasztikus tragifarce (a szerző monográfusa, Blénesi Éva Bréda Ferentől átvett találó kifejezésével: a „mega-burleszk”) remekként tölti be ugyanezt a funkciót, és válik maradandóvá. A virtuóz szövegalakítás, a kabarészerű bohóctréfákat halmozó intertextuális vagy regiszterkeverő nyelvi-stiláris összetettség és sokszínűség egyidejűleg termékenyen hordozza a történelmi tisztánlátás és lényegfelmutatás keserű-kataritikus üzeneteit is: a jelen való magyar nyelv- és identitásvesztés (részint kollektív önmegszüntetés) univerzális botrányának (háttorzongató antropológiai kép telenségének) az autentikus művészi demonstrációját. Az 1989 híres vagy hírhedt eseménymozzanatait (a falurombolást, „Vérmarót” császár egyre debilisebb medvevadászatait, illetve a temesvári református lelkésztől, Tőkés Lászlótól eredő zendülés itt jelképes és sorsjelentéses fikcióba fordított – tehát az alapvető megoldatlanság folytonosságára utaló inverz vagy paradox – motívumát) felvontató mű a kiszolgáltatottságában a vallás- és bőrcsere eszközével magát szerencsenként menteni remélő kisközösség sorsát, a magukat fekete festékbe mártók és a „reiszlamisítás” ábrándját kergetők boszorkányszombati erkölcsi (nemzet) haláltáncát karikírozza. (Amely haláltánc hangulatilag hasonlatos többek között a *Balkáni gerle* című Sütő-darab szimbolikus lakodalmi felfordulásához.) Amikor „az önfeladás illúziója nemcsak hogy haladéknak nem bizonyult, de a továbblépés vigaszának helyébe a megmaradás szégyenét hozta”, s „a reménytelenség fordul bacchanáliába”, „az ésszerűség látszatában fellépő esztelenség” (ahogy Márkus Béla taglalja). Miközben égető kérdés marad, hogy ha vannak védett állatok, miért nincsenek védett népek-nyelvek is – merthogy bármely nyelvnek, mint lehetséges világnak a megsemmisítése metafizikai bűn: „egyenlő Isten arcucsapásával” (a szerző esszé-kommentárja szerint). Vagyis a „rendszerváltozás lehetősége” „soha nem teljesülhető költői fantáziálásnak minősül” (írja a fordulathoz köthető kortárs magyar drámát áttekintő tanulmányában Elek Tibor), hiszen – s idézi a műből – „Itt nem fog megváltozni semmi. Vérmarótot elűzheted, jön helyébe Szőrmarót. A Sátán munkája, amerre csak nézel.” – Ezeket az idöket és a később-

bieket is gazdagon-színesen (s a sokféle reményt és beigazolódott baljós előérzetet informatív politika- és mentalitástörténeti hitelességgel) eleveníti meg Szócs Géza Farkas Wellmann Endrével készített beszélgetőkönyve, dokumentumkötete (*Amikor fordul az ezred*, 2009), amely valóban különösen izgalmas éppen attól is, hogy sajátos perspektívából, egy, a történelmi fősodorban részt vevő, azt alakító politikus-poéta szemszögéből képes láttatni a korfordulós időket (ahogyan Erős Kinga állapítja meg).

Szócs Géza *A magyar ember és a zombi* (2003) című gyűjteményes kötetébe foglalt „drámás történetei”, amelyek a nyolcvanas évek végétől napjainkig sorjáznak: a késő- vagy utómodern, a posztmodern, az abszurd-groteszk drámaszöveggépzés esztétikai-poétikai karakterjegyeinek egész különleges és bőséges tárházát nyújtja. A szellemi fölény magaslatain, a költői intelligencia éteri szféráiban reflektálnak ezek a darabok az emberlét örök vagy akcidens nyomorúságaira, rejtett vagy ordító kínjaira is; pontosabban: a frivol irónia, a fekete humor, a szóvicc nyelvi invenciójában és eklektikájában alkotják meg a történelmi helyzetek fölötti értelem és spiritualitás (heideggeri módon) létmegvilágító, életátértékelő lehetőségeit. S így a konkrét tényvonatkozások vagy az általános sorsérzetek felismertetése sem a hagyományos tragikum, pátosz, sirató vagy lamentáló vádbeszéd hangzaskörében zajlik már, hanem a keserűséget is oldó-átalakító (noha nem hatálytalanító) abszurdítás, bölcseleti kedély, aleatorikusan villódzó beszédmód közegében. Szócs Géza „megszövegezései” „a radikális jelenlét láthatóvá tett nyelven rögzített dokumentumai”; iróniája filozofikus, „a szöveg egyaránt vonatkozik a történelmi eseményre és annak jelenbeli értelmezésére”; „a parafrázis hagyományt alapít”, amely hagyomány „túlnő az értelmezés hermeneutikai körén is, hiszen – mivel az átírat is költői szöveg – az értelmezést is a kulturális emlékezet műalkotások számára fenntartott mezejébe helyezi vissza” – amint mindezt portré tanulmányában Prágai Tamás is részletesen elemzi.

A posztmodern jegyek (regiszterkeverés, hibriditás, töredékesség, stílusimitáció, jel- és jelentésszóródás, a mű-, a műfaj-, illetve a személyiséghatárok relativizálódása, maszkos-átvetítő intertextualitás, kollázs-, bricolage-technika vendégszövegekkel, jegyzetekkel, kottákkal, rajzokkal) bámulatos (mondhatni példatáros) sokféleségben szikráznak elénk – miközben a nemzeti sorstragédiák burleszkbe és abszurd poénokba játszatása éppen nem a nyilvánvalóság érvénytelenítésére, hanem a historikus katasztrófákban tobzódó képtelenség formailag is hangsúlyos exponálására szolgál.

A nyelvi ötletgazdagság kavalkádja s a morajló létkérdések katartikussá mélyülő lényegvonatkozásainak eszméltető sugárzása: jellegadó vonása e drámaműveknek. A posztmodern szöveg univerzum virtuóz kibontásához gyakran a mitikus-biblikus asszociációk, a jelképes-sugallatos analógiák rengetege is erőteljesen

hozzájárul, s a heterogén párbeszéd, jelenetfragmentumok, helyzetkomédia-miniatűrök, lírai betétek füzérének valami archaikus őstudás mélyértelműsége itatja át lélekről és jellemről, erkölcsről és ámulásról, isteni és emberi titkokról. A misztériumjáték- vagy mirákulumszerű *Passió*ban a rejtjelekbe oltott érzékföltöttiség nyelvjeles érzékeltetése áramlik, miközben az ördögi gonoszság (önzés, vakság, irigység) elképesztő morbiditása is megnyilatkozik; az istengyilkos tömeg így ordítózik Jézus ellen: „Pénzért gyógyított! Aj, be sok tömérdek kincset szedett össze! Engem miért nem gyógyított meg? (...) Meglépett a hitközség pénzével! Huá, huó”; Barabbás – jogosnak tekintett népszerűségét kihasználva – már királlyá választatását tervezi; a kereskedők – már a Golgotán – faragott feszületeket árulnak, „olcsón”, aztán a számból készült kolbászt; Pilátus azért hiszi kiválasztottnak magát, mert amíg Krisztus-követők lesznek a földön, az ő nevét is „imájukba foglalják majd”; és így tovább. A bizarr komikum kíséri azután az árulásának jelétől a környékbeli kakasok kiirtásával – de mégis hiábavalóan – menekülő Péter apostol „apokrif” történetét (*A kakas*), vagy a heródesi gyermekgyilkosság eszelősségét, a despotikus rémuralom általános természetrajzát is, amely – aktuálpolitikai értelmezhetősége révén – részint allegorikusan és prófétikusan anticipálja a merénylettől rettegő Ceaușescu végül ténylegesen bekövetkező likvidálását (*Karácsonyi játék*, 1988).

És meghökkentő travesztiába, gegparádéba oltott melankólia vonja be az egész ezeréves magyar történelem tablóját is (*Ki cserélte el a népet?*). A mikszáthos (*Új Zrínyiász*) humor mellett a sorspanoráma döbbenetes vetületeit (Németh László-i megfogalmazásban, hogy hol és „hogyan veszett el magyar a magyarban”), súlyos igazságait is fölkavaró és játékba hozó – s így ugyancsak remekműszámba vehető – színdarab az erkölcsi degeneráció és az értelmi leépülés végállapotait parodizálja, amikor maga a nemzetvesztés ténylegessége is már az öntudatlanság vagy a tévértelmezések sötétjébe hull. Az önmagából kivetkőzött vagy kifordított nép („olyan a magyar, mintha vendég volna önmagánál”) már semmit nem ismer fel az eredeti nemzeti érdeket és a szellem magasrendűségét képviselő vezetői szándékaiból és értékeiből, sőt leplezetlen gyűlölettel kel föl ellenük. Az elhivatottságból fakadó áldozatvállalás tökéletes kudarcot vall az alantas rágalomok és értetlenkedések mocsarában a hős egri várvédőktől Petőfi át Csontváryig. Győz az árulás, az eszményhordozók kiátkozása. Dobó Istvánt egyfelől azzal vádolják, hogy ő a heroikus kitartás erőltetésével a magyar vérvesztéséget akarja növelni, vagyis valójában török megbízást teljesít, másfelől viszont azzal érvelnek ellene, hogy a törökök őt úgymond vehemensen „törökellenesnek” tartják, ezért más vezetőre van szükség: olyanra, aki kellőképpen „mérsékelt”, „tárgyalóképes”, akivel a török „hajlandó leülni”. Petőfit mint „muszkavezetőt” kergetik el, a feltámadó Árpádtól pedig még a vérszerződés érvényességét is elvitatják. Minden hazug

megalkuvásra, csalásra találtatik átértelmező, elpalástoló magyarázat, a beszéd mindent képes igazolni, a valóság igazsága megfoghatatlanná illan, mert artikulálhatatlanná válik. Bekövetkezett, amit az egyik jelenet végén – a szövegköziség nyelvjátékai révén – elhangzó Vörösmarty-idézet definiál: „Neve: szolgálj és ne láss bért. / Neve: adj pénzt és ne tudd mért. / Neve: halj meg más javáért. / Neve szégyen, neve átok: / Ezzé lett magyar hazátok.” A „váltottlelkű”, magát elcserélő-elpusztító népet nem lehet tetten érni, mert „időközben elcserélték a nyelvüket, a vallásukat, a királyukat, az isteneiket”; így az önmagával sem azonos nép, e „kettős tudatú, szerencsétlen nemzet, mely saját magát emészti föl, *mely tulajdon vérébe vert csapat*, megsemmisíti legjobb fiait (...) egy olyan nép, mely nemsokára el fog fogyni s csak szomszédai históriáiban fog tovább élni – egy nemzet, amelynek alig ezer év kellett, hogy elpusztítsa önmagát. / Mintha élne s mégis meghalt volna? / Mintha látott kép után epedne. / Egyfajta árvagyermek. / Igen. / Félelemmel és gyanúval nézi, / Dolgait hogy más keze intézi / Folytonos, bár lassu működéssel. / Mintha élne s mégis meghalt volna. / Így megy egykor félhold éjszakáján / Egy törött szántóvas van a vállán, / És megáll egy künn felejtett háznál, / Mintha vendég volna önmagánál.” – „Lehet-e szabad az a személy, és kiterjesztve, az a nemzet, amelyik nem tudja, hogy ki is ő valójában, lehet-e szabad az a nemzet, amelynek nem adatik meg az identitás tudásának bizonyossága?”; „érthetővé válik a kapcsolat, amely a nyelv elkülönбöződése és a nemzet elkülönбöződése között fennáll. A dráma egyszerre beszél a nyelv és a nemzet alapvetően elkülönбöződött vagy elkülönбöződő jellegéről” – boncolgatja ezt tanulmányában Sántha Attila.

Gondolati és poétikai összetettség, polifónia, esztétikai változatosság, súlyosság és szférikus légiesség megragadó egyensúlya: minden Szócs-darab sajátja. Legyen az Shakespeare-pastiche vagy -parafrázis, illetve „montázsdráma” (Szakolczay Lajos) („*Rómeó és Júlia*”), lét és szerep, művészet és művészsors titkait megrázó életfilozófiai felismerésekkel és stilizáló kultúrtörténeti utalásokkal feszegető példázat vagy szimbolikus vízió (*Pandó és Martinek, Don Quijote esete Dulcineával, A szirén*), hétköznapi banalitást láttelező tragikomikus hangjáték-humoreszk (*Kisvárosi történet, A virágos láda*) vagy a kelet-európai diktátúra politikai pszichoterrorját, sötét titkosrendőri machinációit élesen átvilágító filmforgatókönyv (*Bombázó lányok árnyékában*); vagy akár az ötvenhatos nemzeti misztérium lírai dramatizálása (*Liberté 1956*). S az összhatás: ami a mindenkori nagy nyelvi, művészi, önismereti élményeké. Mert a nyelvjáték orfikus vagy próteuszi varázsai nem szűrik ki a historikus eszmélkedés megrendítő szólamait sem. Szócs Géza egész életművének irodalomtörténeti jelentőségéhez mindenképpen hozzátartozik az a gazdagság, az az ízléskorszakokat, stíluscendenciákat, szemléletformákat szabadon összejátszó nyelvi tarkaság és mágikuság, amely mégis félreismerhetetlenül, összetéveszthetetlenül, különlegesen egyéni hangza-

tokkal kapcsolja össze sorstudat és a keserű ironia fájdalmas-gunyoros szellemi dimenzióit. A posztmodern nyelvjáték referenciatartománya semmi esetre sem szorítja ki a közösségi létélmények, sors- és gondtapasztalatok jelentésmezőit, csak szellemesen átforgatja, feldúsítja azokat. A szövegbravúrok történelmi és lélektani mélységtávlatokat bolygatnak fel, s a szövegvilág halmozódó jelrétegei éppen nem leszűkülve kizárják, hanem kibővülve átfogják az emberi sorsértelmezés ismert és ismeretlen lehetőségeit. Mert miképpen másként lehetne felfogni az olyan szardonikusan leleplező gegparádét, amely Szócs Géának csak néhány verssorából is sziporkázik: „Libát vettem Libanonban / haj, haj, haj. / El is lopták Trianonban / baj, baj, baj. / Non, non, non. / Liba / non / non / non”. Vagy amikor az ötvenhatos szabadságharcot vérbe fojtó Kádár János vitriolos-szatirikusan (ön) megsemmisítő songja felharsan a *Liberté 1956*-ban: „Reszless tőlem kuruc népség / reszkesetek talpasok / győzni hozzák Kádár Jánost / szovjet hernyótalpasok!”

S most mit is kívánhatnánk egyebet Szócs Géza hatvanadik születésnapján, mint hogy végig fenntartott eszményeihez a valóság is közeledjék végre. Mindnyájunk javára. Hogy ne az országrombolóké, hanem az országépítőké – mint amilyen ő is – legyen a jövő. Esetleg hamarabb is, mint a XXVI. század. Ha „elkotródnak az országrontók / és akkor megint az országépítők / akkor megint ez a szívós emberfajta / ezek az emberek, akik itt a Szamos mellett is / olyan hosszú ideje / de milyen hosszú ideje // ezek!” Mert most még: „Atyánk, mirajtunk minden pillanatban / a pusztulás fogsora összecsattan / de folyton-folyvást föltámasztva minket / öszszegombolod rajtunk újra s újra / életünket, mint meleg, piros inget”; s „engedd // lenni a folyók mellett / Kolozsvárt s Budapestet! // s adj nekünk szépre festett / színes szemet és testet // s nevet is kérünk, Isten, / mert most még nevünk sincsen”.

Kedves Géza, éltesse az Isten sokáig!